

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΝ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Υπό † HENRI LEVY - BRUHL

Όμοτίμου Καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων

Μετάφρασις ὑπὸ ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΥ

Τὸ παρὸν συνέδριον* συμπεριέλαβε πολὺ ἔρως τὴν Ἱστορίαν τοῦ δικαίου μεταξὺ τῶν προβλημάτων ἐφαρμογῆς τῆς Κοινωνιολογικῆς ἐρευνῆς εἰς θέματα νομικά.

Περὶ σφόδρα ἴσως ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλον νομικόν, ὁ ἱστορικὸς τοῦ δικαίου, λόγῳ τῆς φύσεως τῶν ἐρευνῶν του καὶ τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ ἀπασχλήσεων, εἶναι παρεσκευασμένος ὅπως συλλάβῃ τὴν ἔννοιαν τῆς Κοινωνιολογίας καὶ ὑποστῇ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐπίδρασιν. Ἀλλὰ τοῦτο γεννᾷ συγχρόνως καὶ ὀρισμένα προβλήματα, ἅτινα θὰ ἐπεθῆμιον, ἐὰν ὄχι νὰ ἐπιλύσω, τοῦλάχιστον συστηματικῶς νὰ ἐκθέσω.

Πρὸ πάσης διερευνήσεως τοῦ προβλήματος, εἶναι, φρονῶ, ἀναγκαῖον, ὅπως δοθῇ μία σαφὴς περὶ Κοινωνιολογίας ἔννοια τοσοῦτον μᾶλλον, ὅσον συγχὰ τῆς ἐννοίας ταύτης ἐγένετο χρῆσις, καὶ ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ἀκρίβη, κατὰ τρόπον ἀσαφῆ καὶ ἀόριστον. Πρὸς ἄρσιν δὲ ἐνδεχομένης παρανοήσεως εὐθὺς ἀμέσως διευκρινίζω ὅτι: βέχομαι ὡς ὀρθὴν τὴν ἔννοιαν τὴν διατυπωθεῖσαν, κατὰ τὰ τέλη τοῦ τελευταίου αἰῶνος ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Κοινωνιολογικῆς Σχολῆς, καὶ τὴν ὁποίαν συνάμειθα ἐν συνέλει νὰ τὴν καλέσωμεν ὡς θεωρίαν τοῦ Durkheim, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεωρητικοῦ. Ὅστις κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν θεωρεῖται ὡς ὁ θεμελιωτῆς ταύτης. Ἡ Σχολὴ αὕτη παρουσίασε πλείστα ἐπιστημονικὰ ἔργα.

Τὸ κύριον αὐτῆς ὄργανον ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων εἶναι ἐν ἐτήσιον περιοδικὸν καλούμενον «Année Sociologique», ἐκδιδόμενον ἀπὸ τοῦ 1898 ἀνελλιπῶς μὲ μόνην διακοπὴν κατὰ τὴν περίοδον τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων.

Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἐν λόγῳ Σχολῆς εἶναι ὁ ἰδιότυπος χαρακτήρ (spécificité) τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου. Ἄλλοις λόγοις, τὰ Κοινωνικά φαινόμενα, ἔτσι ἢ συμπεριφορὰ τῶν ἐν κοινωνία ἀνθρώπων εἶναι διαφόρου

* Colloque de Strasbourg, 1956.

φύσεως από εκείνης των καθ' ἑκαστον ατόμων. Όταν οἱ ἄνθρωποι σχηματίζουν μίαν ομάδα — καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἀρχήν : ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ζήσῃ ἐν ἀπομονώσει — γεννῶνται αὐτομάτως φαινόμενα ἰδιωτικού χαρακτήρος, ἅτινα διὰ τῆς ἀναλύσεως δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῶσι εἰς τὰ άτομα, ἀποτελοῦντα τὴν ομάδα. Ἄλλοις λόγοις, ἡ ὁμάς ἀποτελεῖ διάφορον πραγματικότητα ἀπὸ ἐκείνην τῆς ἀπλῆς ἀθροίσεως ἢ παραθέσεως τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἀποτελεῖ δηλαδή αὐτῆ, διακεκριμένην, πρωτότυπον καὶ ἀδιάλυτον πραγματικότητα. Καὶ ἐν τῷ ὅτι τὸ ὅδιον εἶναι οὐσιαστικῶς διάφορον τῶν συστατικῶν αὐτοῦ στοιχείων, ὀξυγόνου καὶ ὑδρογόνου, οὕτω καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία εἶναι ὅλως διάφορος τῆς ἀπλῆς ἀθροίσεως τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν ποικίλων προσώπων.

Δὲν σκοποῦμεν ἐντεῦθεν νὰ θέσωμεν ὑπὸ σκῆπτρον τὴν ἀνωτέρου θεωρίαν. Τὴν ἀποδεχόμεθα ὡς ὑπόθεσιν τῆς ἐπιστημονικῆς μας ἐρεῦνης — ὑπόθεσιν ἣτις πολλάκις ἤδη ἐπιλήθευσε — καὶ, ἔχοντες πάντοτε αὐτὴν ὡς ἀφετηρίαν, θεωροῦμεν τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα ὡς ἰδιότυπον σύνολον γεγονότων, ἅτινα προβάλλονται εἰς τὸν παρατηρητὴν.

Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ὁ τομεὺς τῆς Κοινωνιολογίας εἶναι εὐρύτατος : περιλαμβάνει ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐν κοινωνία διόντα ἄνθρωπον, εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν συνανθρώπων του. Ὑπὸ τὴν εὐρείαν αὐτὴν ἔννοιαν, ἡ Κοινωνιολογία περιλαμβάνει πάσας τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας, τὴν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν, τὴν Γλωσσολογίαν, τὴν Δημογραφίαν, τὴν Κοινωνικὴν Ψυχολογίαν καὶ τὸ Δίκαιον.

Ἐνταῦθα εὐρισκόμεθα πρὸ μᾶς ἀμφισβητήσεως : Ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ Δίκαιον ὡς ἐπιστήμη;

Κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ καταφατικὴ ἀπάντησις οὐδεμίαν γεννᾷ ἀμφιβολίαν, ἐὰν τὸ δίκαιον θεωρηθῇ ὡς τὸ σύνολον τῶν συμπεριφορῶν, τὰς ὁποίας ἡ κοινωνικὴ ὁμάς ἐπιβάλλει εἰς τὰ μέλη αὐτῆς κατὰ τὰς ἀμοιβαίας τῶν σχέσεις. Εἶναι προφανές ἐνταῦθα ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ δικαίου, τοῦ ἐκφραζομένου ὑπὸ κανόνων ὑποχρεωτικῶν.

Καὶ ἐπιπλοαία ἀχόμη, ἐξέτασις εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οἱ ἐν λόγῳ κανόνες δὲν εἶναι κηθαίρετοι. Δὲν προέρχονται οὗτοι ἐκ τῆς φαντασίας τοῦ νομοθέτου. Κατὰ τὸ μέτρον δὲ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν οἱ κανόνες οὗτοι ἀνταποκρίνονται πρὸς ὀρισμένον σύνολον συνθηκῶν σχετικῶς συγκεκριμένων. Ἄλλοις λόγοις εἶναι οὗτοι συνάρτησις ὀρισμένου συνόλου ποικίλων παργόντων. Οἱ κανόνες δηλαδή οὗτοι ὑπόκεινται εἰς ὀρισμένον καταναγκασμένον ὅστις, καίτοι ὀλιγώτερον αὐστηρῶς ἐκαίνο τῶν φυσικῶν καὶ βιολογικῶν φαινόμενων, δὲν εἶναι ὀλιγώτερον πραγματικός.

Προκύπτει ἐκ τούτου ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι δύναται νὰ καταστῶν ἀντικείμενον ἐπιστήμης.

Τὴν ὡς ἄνω ἀποψιν δὲν ἀποδέχεται τὸ σύνολον τῶν νομικῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἀποκρούουν τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ δίκαιον ἀποτελεῖ θετικὴν ἐπιστήμην.

Ἡ βασικὴ τῶν ἀντίθεσις συνίσταται εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι τὸ δίκαιον παρουσιάζει χαρακτηριστὰ ἰδιαίτερον καὶ πρωτότυπον ἕστις τὸ διακρίνει ἀπὸ τῶν λοιπῶν κοινωνικῶν γεγονότων : Τὸ δίκαιον εἶναι κοινωνικόν. Παρουσιάζεται, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη, ὑπὸ τύπον ἐντολῶν καὶ κανόνων προστακτικῶν. Δὲν εἶναι δὲ δυνατὴ ἢ ὑπαρξίς κανονιστικῶν ἐπιστημῶν : ἡ ἐπιστήμη μελετᾷ τὸ ὄν καὶ οὐχὶ τὸ δεόν.

Ὁ Henri Poincaré ἰσχυρίσθη, κάπου ὅτι δὲν ὑφίσταται γέφυρα μεταξὺ ὀριστικῆς - προστακτικῆς (ἔντος - δέοντος).

Αὐτὸ εἶναι ἀληθέστατον καὶ θὰ ἀποφύγω τὸ νὰ ἀντεῖπω.

Ἄλλ' ἡ ἐν λόγῳ ἀντίθεσις στηρίζεται ἐπὶ μιᾷ παρανοήσεως. Τῇ ἀληθείᾳ τὸ ἐρευνηόμενον θέμα δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὸ τὸ δίκαιον οὔτε ἡ γνώσις τοῦ σκοποῦ τῶν ὁρίων πληροὶ τοῦτο.

Λεγόμενος τὸν κανόνα τοῦτο ὡς δεδομένον ὁ νομικὸς σκοπὸν ἔχει τὴν μελέτην τῶν ὄρων ὑπάρξεως, τῶν ἰδιορρυθμιῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τούτου. Κατὰ βάθος ὁ ἐπιστήμων οὗτος δὲν ἐνεργεῖ κατὰ τρόπον διάφορον ἐκείνου τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν. Ὁ οἰολόγος π.χ. δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ μᾶς δώσῃ ἀκριθεῖ ὀρισμὸν τῆς ζωῆς, οὔτε ὁ φυσικὸς τὸν τοῦ ἤλεκτρισμοῦ. Ἡ ἐπιστήμη δὲν θέτει πρόβλημα ὄντολογικὸν ἢ δεοντολογικόν. Μήπως καὶ αὐτὸς ὁ Claude Bernard δὲν ἰσχυρίζετο ὅτι τὸ βασικὸν πρόβλημα συνίσταται εἰς τὴν ἐρευνᾶν τοῦ «Π ὦ ς» καὶ οὐχὶ τοῦ «Δ : α τ ῖ : Δὲν κατανοοῦμεν τί θὰ ἤμποδίζε τὸν νομικὸν νὰ μελετήσῃ τὰ νομικὰ φαινόμενα, ἐὰν ἠκουλοῦσθαι οὗτος μίαν αὐστηράν μέθοδον, ἀποδλέπων εἰς τοὺς κανόνας ὡς πρὸς κοινωνικὰ ἀποτελέσματα μιᾶς ἰδιοτύπου ἀναμφιβόλως φύσεως ἅτινα ὅμως ὑπόκεινται εἰς τὰς αὐτὰς πρὸς τὰ λοιπὰ κοινωνικὰ γεγονότα μεταβολάς.

Πρὸς ἀποτροπὴν πάσης παρανοήσεως καὶ ἐπὶ τῷ τέλει μιᾷ μεγαλυτέρᾳ ἀκριβολογίας, προέτεινα διὰ τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου τὸν ὄρον «Νομολογική» (Juristique). Ἐνόμιτα πράγματι ὅτι θὰ ἔδει, πρὸ παντὸς ἄλλου, νὰ ἀποφευχθῇ πάσα σύγχυσις ἐπὶ τοῦ δυσχεροῦς τούτου σημείου.

Καὶ τοῦτο διότι πολὺ συχνὰ ἄξιόν νὰ χαρακτηρίζουν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου ὅ,τι θὰ ἔδει νὰ λέγεται νομολογικὴ τῆς πράξεως ἢ τεχνικῆς. Οὕτως, ὑπὸ αὐστηράν πάντοτε ἔρολογίαν, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποστηρίζεται ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἐθεμελίωσαν τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου : Ὑπῆρξαν ἀναμφισβήτητως ἀξιοθαύμαστοι πρακτικοί, οἵτινες μετὰ πολλῆς περισκέψεως ἐνεόαθον εἰς τὴν τεχνικὴν αὐτῶν καὶ μετ' ἐξαιρέτου λεπτότητος ἀνέλυσαν μίαν νομικὴν κατάστασιν, πλὴν ὅμως δὲν εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι κατέστησαν τὸ δίκαιον κλάδον τῆς ἐπιστήμης, ἐὰν διὰ τοῦ ὄρου τούτου ἐννοοῦμεν, ὡς θὰ ἔδει, ἐν σύνολον παρατηρήσεων εἰλόγως συσχετιζομένων.

Είναι βεβαίως αλήθες ότι η επιστήμη αυτή του δικαίου προητομασθη διά της χλιετούς προσπάθειας νομικῶν πολλῶν γενεῶν, ἡ ἔλλειψις ὅμως μιᾶς πλήρους διακρίσεως μεταξύ θεωρίας καὶ πράξεως, μεταξύ επιστήμης καὶ τῶν πρακτικῶν αὐτῆς ἐφαρμογῶν ἀπετέλεσε σοβαρὸν ἐμπόδιον διὰ τὴν ἐν λόγῳ επιστήμην. Σήμερον ὅποτε ἀπεκαλύφθη ἡ ὀρθὴ ὁδός, δύναται ἡ Νομικὴ νὰ προσδιορίσῃ μετὰ σαφηνείας τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν μέθοδον αὐτῆς.

Καὶ ἔσον ἀφορᾶ ἐν πρώτοις εἰς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, ὃ ἄμεσος σκοπὸς τῆς Νομικῆς — ὡς καὶ πάσης επιστήμης — εἶναι κυρίως ἡ κατανόησις τῶν γεγονότων πρὸς τὰ ὅποια θὰ στραφῇ ἡ ἐρευνά της, ἡ σύλληψις καὶ τέλος ἡ ἀπομόνωσις τούτων ἀπὸ τῶν λοιπῶν συγγενῶν πρὸς αὐτὴν κοινωνικῶν φαινομένων. Τούτο ἄλλωστε παρουσιάζει καὶ κάποιαν δυσκολίαν. Εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἐκλογή ἐνὸς κριτηρίου, δι' οὗ θὰ ἐπιτευχθῇ ἡ διάκρισις μεταξύ τῶν νομικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν γεγονότων. Τὸ ἔργον τοῦτο δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ μὲ σχετικὴν εὐχέρειαν. Ἀντιθέτως, εἰς τὰς λεγομένας «πρωτογόνους» κοινωνίας, τὰς ὑπὸ τῶν ἐθολόγων μελετωμένας, δίκαιον καὶ θρησκεία εἶναι ἀρρηκτικῶς συνυφασμένα : ὁ νομικὸς θὰ πρέπει παρὰ ταῦτα νὰ μελετήσῃ τοὺς ἀδιαφοροποιήτους θεσμοὺς, καθ' ὃ μέτρον ἐπιβάλλουν οὗτοι ρητοὺς κανόνας εἰς τὰ μέλη τῆς κοινωνικῆς ἑμάδος ἐπὶ σκοπῷ ρυθμίσεως τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν σχέσεων. Ἡ αὐτὴ δυσχέρεια παρουσιάζεται καὶ εἰς ἄλλα νομικὰ συστήματα, πλεόν ἐξειλιγμένα, ἀλλ' ἔπου τὸ δίκαιον ὑπόκειται εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, ὡς τὸ ἀρχαῖον ἐβραϊκὸν δίκαιον, τὸ Ἰνδικὸν δίκαιον, καὶ τὰ διάφορα κανονικὰ δίκαια.

Ἀκολουθοῦντες πάντοτε τὴν αὐτὴν γραμμὴν ἰδεῶν, ἀλλ' ἐπὶ ὅλῳ διαφόρου σχεδίου, φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς νομικῆς πραγματικότητος, μεγάλαι δυσχέρειαι παρουσιάζονται: ὡσαύτως καὶ εἰς τὰς πλεόν συγχρόνους κοινωνίας. Ὁ νομικὸς δὲν πρέπει νὰ ἐξαπατᾶται ἐκ τοιούτων φαινομένων. Ἀποδλέπων καὶ μόνον εἰς τὴν σύλληψιν τῶν νομικῶν γεγονότων, δέον νὰ ἐφιστᾶ οὗτος τὴν προσοχὴν του ἐφ' ὅλων ἐκείνων τῶν καταστάσεων ὅπου θὰ συναντήσῃ πράξεις ὑποχρεωτικὰς, αὐστηρῶς τηρουμένας ἀπὸ τὰ μέλη μιᾶς Κοινωνικῆς ἑμάδος. Θὰ εἶναι οὕτως ὑποχρεωμένος νὰ θεωρήσῃ ὅτι ἐμπίπτει εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ἀρμοδιότητός του, ἐν ἀρκετὰ μέγα σύνολον ἑμαδικῶν συνδρόμων, τὰ ὅποια ἕως διαφεύγουν τὸν κατὰ παράδοσιν νομικόν, εἴτε διότι δὲν ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ἐννόμων διατάξεων, εἴτε διότι δὲν ἔτυχον ταῦτα δικαστικῆς κυρώσεως. Ὑπάρχει ἐνταῦθα εἰς δόλοκληρος τομεὺς τοῦ δικαίου, ὅστις παραμένει ἀνεξερευνήτος λόγῳ τῆς ἐπικρατούσης λίαν θεωρητικῆς περὶ νομικῶν φαινομένων ἀντιλήψεως. Τὸνναντίον ἀντιρραλιστικῆ μελέτη τῆς νομικῆς πραγματικότητος, μιᾶς ἐπιβάλλει νὰ θέσωμεν κατὰ μέρος μέγαν ἀριθμὸν γραπτῶν διατάξεων, αἵτινες ὅμως οὐδέποτε ἔτυχον πρακτικῆς τιμῆς ἐφαρμογῆς. Τινὲς τῶν ἀνωτέρω τούτων διατάξεων οὐδέποτε

ἰσχυσαν. Ἐτεροι δέ, καὶ μάλιστα πολυάριθμοι κατέστησαν ἀνεφάρμοστοι ἐκ τοῦ λόγου διὰ αἰ συνθήκαι αἰ προκαλέσασαι τὴν ἐπιβολὴν αὐτῶν μετεβλήθησαν καί, κατὰ φυσικὸν λόγον, δὲν ἀνταποκρίνονται πλέον εἰς τὰς παρούσας ἀπαιτήσεις τῆς συμβιοτικῆς κοινότητος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ κανόνες οὗτοι ἀποτελοῦσι νεκρὸν γράμμα, καὶ συνεπῶς ὁ νομικὸς δέον νὰ μὴ λάβῃ ποσῶς ὑπὲρ ὅψιν τοῦ τούτου.

Μία ἐνδεχομένη, ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου παρανόησις δέον νὰ προληφθῇ. Ὅταν λέγομεν ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης εἶναι τὸ ἰσχυρὸν δίκαιον, ἀποκλειομένου τοῦ νεκροῦ δικαίου, τοῦτο θεαίως δὲν σημαίνει, διὰ τὰ εἰμεθα σαφεῖς, ὅτι ὁ νομικὸς διακατέχεται μόνον ἀπὸ τὸ σύγχρονον δίκαιον, τὸ ἰσχυρὸν δηλαδή ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας καὶ ἐντὸς τῶν κοινωνιῶν εἰς τὰς ὁποίας ζῶμεν. Μία τοιαύτη ἀπόψις θὰ ἦτο καὶ ἐπιπολαία καὶ ἀντιεπιστημονική. Ὅπως ἀντιθέτως μάλιστα, ἡ ἔρευνα τοῦ νομικοῦ δὲν γνωρίζει ὄριον οὔτε ἐν χρόνῳ οὔτε ἐν χώρῳ : οὐδὲν νομικὸν γεγονός τοῦ εἶναι ἕξενον. Αἱ ἀρχαῖαι ἢ ἀρχαῖκαι κοινωνίαι εἶναι τῆς ἀρμοδιότητος τοσούτου ὅσον καὶ αἱ σύγχρονοι κοινωνίαι. Οὐδὲν προνόμιον καὶ οὐδεμίαν προτεραιότητα ἀναγκοῦρίζει τῶσον εἰς τὰ σύγχρονα νομικὰ γεγονότα ὅσον καὶ εἰς τὰ παρόντα ἐθνικὰ συμβάντα. Εἰς ἐκλιπὼν θεσμοίς, ὡς ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, δέον νὰ παρουσιάζῃ δι' αὐτὸν τὸ αὐτὸ ὡς αἰ ἀνόνημοι ἑταιρεῖται ἐνδιαφέρον. Ὁσαύτως, ὡς ἀνωτέρῳ ἐλέχθη, δὲν θὰ πρέπει νὰ παραμελῇ τὰς ἐμβρυώδεις μορφὰς τοῦ δικαίου, ἢ ὀρθότερον τοῦ προδικαίου, ὡς ἀκριβῶς ἐφηρμόσθησαν αὐταί, συνυφασμένοι εἰσέτι μετὰ τὴν θρησκείαν, εἰς τὰς λεγομένας πρωτογόνους κοινωνίας.

* * *

Ἰδοὺ λοιπὸν ὁ εὐρὺς, ὁ εὐρύτερος τομέας, ὅστις ἀνοίγεται εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου. Κατὰ ποῖον λοιπὸν τρόπον θὰ διερευνησῇ αὕτη τοῦτον; Ἄλλοις λόγοις ποίας μεθόδους θὰ χρησιμοποιοῦσῃ; Ἀληθῶς εἶπεν, ἡ μέθοδος ἢ προσήκουσα εἰς τοιοῦτου εἶδους ἐρεύνας οὐδὲν ὡς σχεδὸν διαφέρει ἀπὸ ἐκείνης ἣτις ἐφαρμόζεται εἰς τὰς Κοινωνικὰς γενικῶς ἐπιστήμας. Δύναται δὲ νὰ συνοψισθῇ αὕτη εἰς δύο βασικὰ ἐνεργείας : τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν ἐρμηνείαν.

Ἡ παρατήρησις ἐμφανίζεται ὑπὸ διαφόρους ἀπόψεις, καθὼς τὰ μελετώμενα νομικὰ φαινόμενα συναντῶνται εἰς συγχρόνους κοινωνίας ἐκσυγχρονισμένου τύπου, εἰς συγχρόνους κοινωνίας ἀρχαίου ὅμως τύπου, ἢ τέλος εἰς παρωχημένας κοινωνίας.

Ὡς πρὸς τὰς πρώτας ἢ παρατήρησις κατέστη περισσότερον εὐχερῆς. Αἱ πηγαὶ πληροφοριῶν εἶναι τῷ ὄντι ἄφθονοι, καὶ θὰ ἰδύνατο ὡσαύτως νὰ λεχθῇ ὑπεράφθονοι. Ὅπερ ὅμως ἐμποδίζει ἐνίοτε τὸν ἐρευνητὴν νὰ ἐλέγξῃ. Αἱ σπουδαιότεραι εἶναι αἱ γραφαὶ πηγαὶ καὶ μεταξ' αὐτῶν τὰ ἀντικείμενα τεχνικοῦ χαρα-

κτῆρος, εἰς πρώτην δὲ θέσιν τὰ νομοθετικά καὶ κανονιστικά κείμενα ἅτινα μᾶς καθιστοῦν γνωστούς τοὺς κανόνας, ἔτι δὲ αἱ συλλογαὶ νομολογίας, διὰ τῶν ὁποίων πληροφοροῦμεθα κατὰ ποῖον τρόπον ἐφηρμόσθη ὁ ἐν λόγῳ κανὼν. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι συνυφασμένον μὲ σοβαρὰς ἐπιφυλάξεις, ἃς ἀνωτέρω διετυπώσαμεν.

Μία συλλογὴ νόμων εἶναι συγχρόνως καὶ πληθωρικὴ καὶ ἀνεπαρκής· πληθωρικὴ καθ' ὅσον περιλαμβάνει ἓνα σημαντικόν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀριθμὸν διατάξεων, αἵτινες οὐδεμιᾶς τυγχάνουσι πρακτικῆς ἐφαρμογῆς, ἀνεπαρκὴς δὲ ἐπειδὴ δὲν περιλαμβάνει σημαντικὰς ἐθιμικὰς διατάξεις· αἵτινες εἶναι ἀναμφυδῶς νομικοὶ κανόνες ἀφοῦ εἶναι γενικῶς ἀνεγνωρισμένοι ἀλλὰ δὲν ἔτυχον οὕτοι τῆς νομοθετικῆς καθιερώσεως. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν νομολογίαν ἂν καὶ εὐρίσκεται αὕτη ἐγγύτερον τοῦ πρακτικοῦ θίου, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι τὰ δικαστήρια ἀποφαίνονται ἐπὶ συγκεκριμένων περιπτώσεων, ἃς συχνάκις ὁ νόμος δὲν προεἶδεν, οὔτε ἠδύνατο νὰ προβῆ, ἐν τούτοις καὶ ἡ ἐν λόγῳ νομολογία προσφέρει ἀτελῆ καὶ ἀνεπαρκῆ εἰκόνα τῆς νομικῆς πραγματικότητος, καθ' ὅσον πλείστοι τῶν ἐθιμικῶν τούτων κανόνων, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐμιλήσωμεν, ἀπορρέουν μὲν ἐκ συμβάσεων, ρητῶν ἢ σιωπηρῶν, συνθηέστατα ὅμως δὲν τίθενται ὑπὸ τὴν κρίσιν τῆς δικαιοσύνης οὔτε ἀποτελοῦσιν ἀντικείμενον δικαστηριακῆς διαδικασίας. Εἶναι ὅθεν ἀπαραίτητον νὰ προχωρήσωμεν ἔτι περαιτέρω, νὰ συμβουλευθῶμεν τὰ ἀρχεῖα τῶν συμβολαιογράφων, τοὺς φακέλους τῶν ἐπιχειρήσεων, μικρῶν καὶ μεγάλων, καὶ πολλὰ ἄλλα κείμενα. Αἱ μὴ τεχνικοῦ χαρακτῆρος γραπτὰ πηγὰί, αἱ συχνάκις καλούμεναι ὀλίγον περιφρονητικῶς γραμματεῖακαὶ πηγὰί, δὲν δύνανται νὰ προσφέρουν σοβαρὰν βοήθειαν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς νομικῆς πραγματικότητος μιᾶς κοινωνίας τοῦ ἐν λόγῳ τύπου.

Ἡ τεκμηριολογία (Documentation) αὕτη, οὐσιώδης διὰ τὰς ἐρεῦνας τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ἠθικὴν ἢ τὴν ψυχολογίαν, ὀλίγον ὠφελεῖ προκειμένου περὶ δικαίου, ἐπειδὴ τὸ δίκαιον εἶναι οὐσιωδῶς ἐπιστήμη χαρακτῆρος ὁμαδικοῦ, ἀπευθυνομένη εἰς ἀνθρώπινα σύνολα καὶ μὴ λαμβάνουσα ὑπ' ἑψὲν τῆς τὰ άτομα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὑπάρχει μία κατηγορία τεκμηρίων ἐξαιρετικῶς ὠφέλιμος εἰς τοὺς νομικοὺς ἂν καὶ οὕτοι πολὺ τὴν ἀμελοῦν.

Αἱ πηγὰί αὗται εἶναι αἱ στατικάί. Διὰ νὰ κατανοηθῆ ἡ ἀληθὴς σημασία ἐνὸς θεσμοῦ, διὰ νὰ ἐκτιμηθῆ ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ ἀξία ἀπαιτοῦνται ἀκριβῆ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα, περιοδικῶς ὑπελογισμένα. Τὰ δεδομένα ταῦτα ὑπάρχουν ἐν Γαλλίᾳ ἀπὸ ἐνὸς καὶ πλέον αἰῶνος διὰ τὰς διαδικαστικὰς ὑποθέσεις, εἶναι ὅμως αὗται κακῶς κατηρησιμένοι καὶ δυσχερῶς χρησιμοποιήσιμοι. Στατιστικαὶ τοῦ εἶδους τούτου δυνατὸν καὶ πρόπον θὰ ἦτο νὰ κατηρτίζοντο καὶ δι' ἄλλα θέματα νομικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Τὰ γραπτὰ ταῦτα τεκμήρια δὲν εἶναι τὰ μόνα, τὰ ὁποῖα διαθέτομεν διὰ

τὴν μελέτην τοῦ δικαίου τῶν κοινωνιῶν τῶν ὁποίων ἀποτελοῦμεν μέλη. Δυνάμεθα ἐπίσης, διὰ τοῦ αὐτοῦ ὅρου, νὰ καταφύγωμεν εἰς προφορικὰς πηγὰς. Ἡ ρηγματικὴ αὕτη τεκμηριολογία σπουδαίως ἐξελιχθῆ καὶ ἐτελειοποιήθη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας. Ἡ κυρία αὐτῆς μέθοδος εἶναι ἡ ἀνάκρισις, συνισταμένη εἰς ἓν ἐρωτηματολόγιον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον δικαστικῶς θεμελιωμένον καὶ ἀπευθυνόμενον εἰς μίαν ἢ περισσοτέρας κατηγορίας ἀτόμων, πρὸς σκοπὸν διαγνώσεως τῶν γνώμων ἢ τῶν ἀντιδράσεων αὐτῶν.

Βλέπομεν, χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιμένωμεν, ὅλην τὴν ὠφέλειαν τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ἀποκαμίσομεν ἐκ τῶν βολιδοσκοπήσεων τούτων, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι διεξάγονται μεθοδικῶς πρὸς διάγνωσιν τοῦ δικαίου μιᾶς κοινωνικῆς ομάδος.

Διὰ τὰς λεγομένας «πρωτογόνους» κοινωνίας, ἡ προφορικὴ αὕτη τεκμηριολογία εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ, δοθέντος ὅτι οἱ ἐν λόγῳ λαοὶ ἠγγύουν τὴν γραφὴν. Αἱ μόναι πηγαὶ τῶν πληροφοριῶν μας εἶναι λοιπὸν αἱ συζητήσεις τὰς ὁποίας οἱ ἐθνολογοὶ, διοικητικοὶ ὑπάλληλοι, ἱεραπόστολοι κ.λ.π. δύνανται νὰ ἔχουν μετ' αὐτῶν.

Πρέπει ἐν τούτοις νὰ προστεθῆ ἐνταῦθα ἓν ἔτι σπουδαιότερον στοιχεῖον ἢ ἄμεσος παρατήρησις τῆς ἀτομικῆς καὶ κυρίως τῆς ὁμαδικῆς αὐτῶν συμπεριφορᾶς, ἢ προσεκτικὴ ἐξέτασις τῶν ἱεροτελεστιῶν των, τῶν συναλλαγῶν των, μᾶς διαφωτίζει τοιλάχιστον ὅσον οἱ λόγοι των ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς των ὀργανώσεως, ἐπὶ τῆς νομικῆς των διαρθρώσεως καὶ ἐπὶ τῆς δικονομικῆς των ὕφης (εἰς ὃ μέτρον δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ δικαίου καὶ οἰκονομίας εἰς τὰς ἀδιαφοροποιήτους ταῦτα κοινωνίας).

Ὅσον ἀφορᾷ τέλος εἰς τὰς κοινωνίας αἰτινες ἐπαυσαν ἤδη ὑφιστάμενα: καὶ τὰς ὁποίας γνωρίζομεν ἀπὸ τὰ διατηρηθέντα μέχρις ἡμῶν ἀρχαιολογικὰ ἴχνη ἢ μέθοδος παρατηρήσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἐν λόγῳ ἴχνων. Πάντως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθῆ ἐκ τούτων μία σοβαρὰ πληροφορία, ἀφορῶσα εἰς τὸ δίκαιον τῶν κοινωνιῶν τούτων.

Παρὰ τὰς ἀξιεπαίνους πράγματι προσπαθείας, οἱ ἐν λόγῳ θεσμοὶ τῆς προϊστορικῆς ἀνθρωπότητος μᾶς εἶναι σχεδὸν ἄγνωστοι. Δι' ἄλλους, ἀντιθέτως, ἀξιόλογα μᾶς παρέχουν στοιχεῖα ἢ εἰκονογραφία ἢ τὰ ἀνάγλυφα, ἢ τέλος, ἢ ζωγραφικὴ. Ἀλλὰ παντοῦ ἡ τεκμηριολογία αὕτη μᾶς προσφέρει στοιχεῖα μεγάλης ἀκριβείας, ὅταν πρόκειται περὶ κοινωνιῶν αἰτινες ἐγνώρισαν τὴν γραφὴν καὶ τῶν ὁρίων εἰς μέγας ἀριθμὸς ἔργων μᾶς ἔχει ἤδη διασωθῆ.

Ἐπὶ μακρόν, ἐκτὸς τῆς Ἀγίας Γραφῆς, μόνον τὰ λατινικὰ κείμενα ὑπῆρξαν ἀντικείμενον ἐρεῦνης ὑπὸ τῶν νομικῶν, πρὸς τὸν σκοπὸν κατανοήσεως τοῦ δικαίου τῆς ἀρχαιότητος.

Ἐν συνεχείᾳ, ἡ ἑλληνικὴ Γραμματεία ἐχρησιμοποιήθη ἐπιμελῶς κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον, πλεῖστα δὲ κείμενα προερχόμενα ἀπὸ τὴν Ἄπω καὶ

Μέσσην Ἀνατολήν ἀνεκαλύφθησαν καὶ μετεφράσθησαν. Εἰδικώτερον χιλιάδες ἀνεπιγράφων πλακιδίων σφηνωειδῶς γραφῆς μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ γνωρίσωμεν μετ' ἀκριβείας τὸ δίκαιον, τὸ ἐφαρμοσθὲν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 6' ἡμίσεος τῆς δευτέρας π.Χ. χιλιετηρίδος. Ὅτι ἀνωτέρω ἐλέχθη περὶ τῶν ἀρχαίων κοινωνιῶν ἰσχύει ἐξ ἴσου καὶ περὶ τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν ἀφοῦ τὰ μέλη αὐτῶν ἐξέλιπον. Διὰ μίαν περίοδον πρόσφατον, ὡς αἱ ἀρχαὶ τοῦ 19ου αἰῶνος ἐπὶ παραδείγματι, εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ περιορισθῶμεν εἰς γραπτὰς πηγὰς, δεδομένου ὅτι οὐδὲν ὑποκαίμενον ζῶν θὰ δυνηθῆ νὰ κρίνῃ τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν.

Τοιοῦτων ὄντων τῶν δεδομένων ἄτινα τίθενται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ νομικοῦ εἶναι ἀπαραίτητον νὰ διασαφηνισθῆ, ὑπὸ ποῖον πνεῦμα ὁ νομικός, ἐὰν εἶναι κοινωνιολόγος, θέλει νὰ ἐρμηνεύσῃ. Ἴδού λοιπὸν ὅτι, κατόπιν μακρᾶς ἀλλ' ἀναγκαίως ἀναδρομῆς, ἐφθάσαμεν εἰς τὸ κέντρον τοῦ προβλήματός.

Ἄντι νὰ προδῶμεν εἰς μίαν δογματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ἢ ἐν λόγῳ μέθοδος θὰ παρουσιασθῆ κατὰ τὸν πλέον ἀνάγλυφον τρόπον, ἀρκεῖ νὰ προδῶμεν εἰς μίαν συγκριτικὴν ἐκτίμησιν μεταξὺ ἱστορικοῦ καὶ νομικοῦ.

Μία πρώτη διαφορά, ὅπως φυσικὴ καὶ ἦτις θὰ ἦτο ἀρκετὸν ἀπλῶς νὰ σημειωθῆ, ἀπορρέει ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρευνῆς. Ἐνῶ ὁ ἱστορικός ὡς σκοπὸν του θέτει τὴν ἀνασύνθεσιν τοῦ παρελθόντος (ὅπερ ἴσως ἀποτελεῖ οὐτοσίαν) καὶ κατὰ λογικὴν συνέπειαν, δὲν δύναται ν' ἀσκήσῃ, ἐπιλογὴν μεταξὺ τῶν γεγονότων, ἢ μνήμη, τῶν ὁποίων διετηρήθη, εἰς ἡμᾶς. ὁ νομικός στρέφει ἀποκλειστικῶς τὴν προσοχὴν του ἐπὶ τῶν νομικῶν γεγονότων, τὴν ἔννοιαν τῶν ὁποίων προσπαθήσαμεν ἀνωτέρω νὰ καθορίσωμεν, δηλαδὴ ἐπὶ τῶν κανόνων ρυθμίσεως τῆς ὁμαδικῆς συμπεριφορᾶς. Ἰπὸ τὴν ἄποψιν ταύτην, ὁ νομικός θὰ παρίδῃ «a priori», ὅτι ἐμπίπτει εἰς τὴν σφαῖραν τῆς περιγραφῆς, ὅτι ἔχει χαρακτῆρα ἀτομικὸν καὶ ἀνεκδοτολογικόν. Θὰ ἠδυνάμεθα ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου νὰ διατυπώσωμεν μίαν ἢ δύο παρατηρήσεις, αἵτινες θὰ ἠμβλυνον τὴν ὀξύτητα τὴν ὁποίαν ἐγκλείει ἡ ἀντίθεσις αὕτη.

Ἐν πρώτοις, οἱ ἱστορικοὶ σαφῶς κατενόησαν ὅτι τοὺς ἦτο ἀδύνατον νὰ κάμουν ὥστε νὰ ἀναδιώσουν ἐν ὄλῃ τῇ πλοκῇ αὐτῶν, αἱ παρωχημένα: ἐποχαί, καὶ εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ θέσουν τὸ πᾶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου θὰ κατέληγον εἰς χάος. Διὰ τὸν λόγον τούτον, ἐνσυνειδήτως ἢ ἔχ: διήθρησαν τὴν ἀναδίωσιν ἐκείνων ἐν συσχετισμῷ μετ' ἐκτεθεινητῆριος ἰδέας, αἵτινες, τοῦ λοιποῦ, ἐδιαφοροποιήθησαν συμφώνως πρὸς τοὺς συμπαρομαρτοῦντας ὄρους. Ὁ ἱστορικός, ἐπὶ μακρόν, ἔδωκε τὴν πρώτην θέσιν εἰς τοὺς ἠγεμόνας, κατόπιν εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις καὶ τὰ πολιτιστικὰ φαινόμενα. Σήμερον, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μαρξισμού, τείνει νὰ δώσῃ προτεραιότητα εἰς τὰ οικονομικὰ φαινόμενα ἅτινα ὁμολογουμένως εἶχον, ἕως τότε, λίαν παραμεληθῆ. Ἄφ' ἑτέρου οἱ ἱστορικοὶ τοῦ δικαίου μετέβαλον τὴν μέθοδόν των ἐπὶ τὸ ἐλαστικώτε-

ρον. Περιφρονούν ὀλιγώτερον ἀπὸ ἄλλοτε τὰ ἀτομικά γεγονότα, καθ' ὃ μέτρον εἶναι ἀξιοσημείωτα καὶ δύνανται: νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ὡς κριτήρια. Ἡ διαπιστωθεῖσα πρώτη αὕτη διαφορά, ἀναφερομένη εἰς τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν εἶναι σημαντικὴ.

Μία εἰσέτι διαφορά ἀνακύπτει καὶ εἶναι ἡ πλέον διδακτικὴ, ὅταν ὁ ἱστορικὸς καὶ ὁ νομικὸς μελετοῦν τὰ αὐτὰ προβλήματα, γεγονότος τὸ ὅποιον φυσικὰ συμβαίνει εἰς αὐτοὺς ταχτικά. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ δὲν μεταχειρίζονται τὸν αὐτὸν τρόπον ἀντιμετωπίσεως, οὔτε τὴν αὐτὴν μέθοδον κατανοήσεως.

Θὰ ἔρχει ἐπὶ παραδείγματι, καὶ διὰ νὰ ἐμυλῶσομεν μόνον διὰ τοὺς Γάλλους ἐπιστήμονας, νὰ ἀντιληφθῶμεν πῶς ἡ Φεουδαρχία ἐμελετήθη ὑπὸ τοῦ Luchaire ἢ τοῦ Calmette ἀφ' ἑνός, καὶ ὑπὸ τοῦ Esmein ἢ Olivier Martin ἀφ' ἑτέρου. Οἱ πρῶτοι εἶναι περισσότερον περιγραφικοί, οἱ δεῦτεροι τονίζουν περισσότερον τὴν Κοινωνικὴν δομὴν, συλλαμβάνουσι δηλ. τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς πλέον ἀντικειμενικῶς.

Δέον ὅμως νὰ προχωρήσομεν ἔτι περαιτέρω καὶ νὰ διακρίνομεν μεταξὺ τοῦ «αὐστηρῶς ἱστορικοῦ καὶ νομικοῦ διαφοράς ὀσφυτέρως καὶ ὀλιγώτερον ἐμφανείς. Καὶ κατ' ἀρχὴν εἶναι ἡ ἀποδιορισμένη μικροτέρα σπουδαιότης εἰς τὴν χρονολογίαν, ἢ ἀκριθέστερον μία κατὰ τι διάφορος σύλληψις τῆς χρονολογίας. Κατὰ τοὺς κανόνας τῆς κλασσικῆς ἱστορικῆς μεθόδου, ὡς οὗτοι διετυπώθησαν εἰς τὸ Ἐγγεγραμμένον τῶν Langlois καὶ Seignobis ἡ χρονολογία εἶναι ἀντικείμενον ἀκραιστάτης εὐλαθείας. Ἡ ἀκριθὲς χρονολογήσεις τῶν γεγονότων ἀποτελεῖ δι' αὐτοὺς τὴν οὐσιώδη ἐνέργειαν τοῦ ἱστορικοῦ καὶ πρὸς τοῦτο καταλήγουσι εἰς μεθόδους λεπτάς καὶ εὐφυεῖς διὰ νὰ περιορίσουν ὅσον τὸ δυνατόν τὴν ἔκτασιν τῆς ἀδεαυσιότητος.

Δὲν τίθεται ἀσφαλῶς ζήτημα νὰ ἀρνηθῶμεν ἢ περιορίσομεν τὴν ἀξίαν, ὅσον μικρὰ καὶ ἂν εἶναι, τῆς ἐν λόγῳ ἐργασίας ἢ ὅποια μένει: καὶ θὰ μὲν θεμελιώδης διὰ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν. Ἄλλ' ὁ νομικὸς, εἰς ὃ μέτρον εἶναι καὶ Κοινωνιολόγος, ἀποδίδει εἰς τὴν χρονολογίαν μίαν σημασίαν διάφορον καὶ πλήρη ἀποχρώσεων. Ὅτι ἐνδιαφέρει τούτον, δὲν εἶναι: ἡ στιγμή καθ' ἣν ἐξεδηλώθη πράγματι τὸ γεγονός, ἀλλ' ἡ στιγμή καθ' ἣν ἴσχυσε τούτο μίαν ἐπίδρασιν. Ἄλλοις λόγοις, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δέον ν' ἀληφθῆ ὑπ' ὄψιν, δὲν εἶναι: ὁ ἀστρονομικὸς, δηλ. ὁ ἡμερολογιακὸς χρόνος, ἀλλὰ κυρίως ὁ κοινωνικὸς τοιοῦτος, ἢ χρονολογικὴ δηλ. συσχετίσις ἐνός φαινομένου πρὸς ἕνα ἄλλο φαινόμενον τῆς ἰδίας φύσεως.

Ἐὰν ἡ ἀποψις αὕτη γίνῃ δεκτὴ τότε τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας προσλαμβάνει ἀναγκαίως διάφορον ἔννοιαν. Θὰ ὑποχρεωθῶμεν συνεπῶς νὰ ἀποδώσομεν ὀλιγωτέραν σημασίαν εἰς τὴν ὀλικὴν ἐμφάνισιν ἐνός γεγονότος ἢ κριτηρίου καὶ κατὰ συνέπειαν, περισσότερον ἐπὶ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν τὸ ἐν λόγῳ γεγονός ἢ κριτήριον δρᾷ, πρᾶγμα τὸ ὅποιον εἶναι δυσχερὲς νὰ καθο-

ρίσιμην, καθ' ὅσον ἢ δευτέρα αὕτη χρονολογία δύναται νὰ ἀφίσταται σημαντικῶς τῆς πρώτης.

Τούτοι εἶναι ἀπολύτως ἀκριβῆς ἐπὶ ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, ἐνθα διαπιστοῦται ἐκάστοτε διάστασις αἰσθητῆ μεταξὺ χρονολογίας δημοσιεύσεως καὶ χρονολογίας τῆς ἀσκηθείσης ἐπιδράσεως.

Ἄλλῃ ἢ διαφορᾷ ἢ κατ' ἐμὲ πλέον σημαντικῇ καὶ βαθείᾳ εἶναι ὅτι οἱ Ἱστορικοὶ καὶ οἱ Νομικοὶ δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν περὶ ἀληθείας ἀντίληψιν.

Ἡ περὶ ἀληθείας ἀντίληψις τῶν Ἱστορικῶν εὐρίσκεται — καὶ δέον νὰ τὸ ἀναγνωρίσωμεν — πολὺ πλησιέστερον τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντίληψεως ἢ ἢ τῶν νομικῶν περὶ ἀληθείας ἀντίληψις. Οἱ Ἱστορικοὶ μεριμνοῦν κυρίως διὰ τὴν ἐπακριβῆ συσχέτισιν τοῦ διερευνημένου θέματος, καὶ τῆς πραγματικότητος του, καί, συνεπῶς, δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ ἔννοια τὴν ὅποιαν ἀποδίδουν εἰς τὴν ἀλήθειαν εἶναι ὄντως ἀκριβῆς, αὐστηρὰ καὶ κυρίως ὑποστάσεως ἠθικῆς. Εἶναι σχεδὸν αὕτη συναφῆς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς αὐθεντικότητος. "Ὅταν ὁ Ἱστορικὸς διερευνᾷ ἐν κείμενον νομικῆς φύσεως, ἕνα νόμον, ἢ μίαν σύμβασιν ἰδιωτικῆς φύσεως, ἢ πρώτη αὐτοῦ σκέψις κατευθύνεται εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ βασικοῦ λόγου αὐτῶν, προσπαθεῖ δηλαδὴ νὰ ἀνεύρῃ τί ἀκριβῶς ἠθέλησεν ὁ καταρτίσας τὴν πράξιν. "Ὅ,τι ἐν συνεχείᾳ συνέθη δὲν τὸν ἐνδιαφέρει καὶ θὰ ἔδει, ἐφ' ὅσον εἶναι τοῦτο δυνατόν, ν' ἀπορριφθῆ. Προσκολλᾶται εἰς τὴν πρωταρχικὴν ἔννοιαν τοῦ κειμένου, τὴν σαφῆνειαν καὶ τὸ καθ' αὐτὸ περιεχόμενον. Διὰ τὸν νομικὸν ἢ τὸν νομολόγον ἡ ἀποψις διαφέρει. "Ἐν νομικῶν κείμενον, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ νομικοῦ, ἀποτελεῖ ἐν τελείῳ διαφορετικὸν ἀντικείμενον ἀπὸ ἐν ἀπλοῦν ἐγγραφον ἀρχείου, οὗτινος καὶ ἡ σημασία καὶ τὸ βάρος συσχετίζονται μὲ κύριον ὅρους ἀφορῶντας εἰς τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ. Εἶναι ἐν εἶδος ζῶντος ὑποκειμένου προωρισμένου νὰ παραγάγῃ ἀποτελέσματα εἰς ἐν περιβάλλον ἐν διαρκεί ἐξελίξει. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ νομικὸν κείμενον μεταβάλλει διαρκῶς ἔννοιας καὶ ὅτι εἰς τὴν ἀρχικὴν του σημασίαν δὲν ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ νομικοῦ μεγαλύτερα σημασία ἀπὸ τὰς μετέπειτα τοιαύτας, ἐκείνας δηλ. ἅστινας προσέλαβε τὸ ἐν λόγῳ κείμενον κατὰ τὴν χρονικὴν του ἐξελίξιν. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἔννοια τῆς αὐθεντικότητος οὐδὲν ἀποκτᾷ ἐνδιαφέρον δι' αὐτὸν, γεγονός τὸ ὅποιον μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τονίσωμεν, καθὼς πάντοτε τὸ ἔχομεν εἶπει, ὅτι ἡ ἀποψις τοῦ νομικοῦ εἶναι ὑποστάσεως ἠθικῆς μικροτέρας ἐκείνης τοῦ Ἱστορικοῦ, ἐνδέχεται νὰ ἀπολήξῃ, εἰς τὸ ἀκραῖον ὅριον, νὰ δώσῃ πλήρη ἀξίαν εἰς χαρακτηριστικὰ σφάλματα. Τὸ δίκαιον, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ τὸ ἀναγνωρίσωμεν, ὅσον ταπεινωτικῇ καὶ ἐάν εἶναι διὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἡ ἡμολογία αὕτη, ἐρεῖδεται ἐπὶ γνωμῶν. δοξασιῶν κοινῶς διαδεδομένων, ἔστω καὶ ἐσφαλμένων, καὶ αὐχὶ ἀποκλειστικῶς ἐπὶ θεμελιωμένων ἀληθειῶν. Τούτο ἐκφράζει σαφέστατα ἡ γνωστὴ καὶ κοινῶς παραδεδεγμένη ἀρχή, ἢ ἐναργῶς τόσον πρᾶδοξος «εἰρηγο

«omnibus facit ius». Ἐπίσης, λέγεται ὑπὸ τὴν αὐτὴν πάντοτε ἔννοιαν ὅτι ὁ θρύλος εἶναι ἀληθέστερος τῆς Ἱστορίας. Διὰ τοὺς νομικοὺς τὰ ἀποφθέγματα τὰῦτα ἀποτελοῦν ἀληθείας βαθυστοχάστους. Ὅταν εἰς θρύλος ἢ εἰς μύθος διαδοθῆ, ἐντὸς μιᾶς κοινωνικῆς ομάδος, καὶ γίνῃ οὗτος πρακτικῶς ἀποδεκτὸς ὑφ' ἄλλων τῶν μελῶν αὐτῆς, τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ εἶναι ἀνακριβεῖς, ἢ ὅτι ἔχει ὡς βάσιν μίαν ἀπάτην, μικρὰν σημασίαν ἔχει. Τοῦτο δὲ συμβαίνει, ὡς ἐὰν εὐρισκόμεθα ἐνώπιον μιᾶς ἀσφαλούς καὶ πραγματικῆς πηγῆς δικαίου. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ὡς παράδειγμα τὰς κατ' ἐντολήν πλαστογραφίας τοῦ προΐμου Μεσαίωνα, ἀπόκρυφα κείμενα, τὰ ὁποῖα ἰσχυσάν ἀκριβῶς ὡς αὐθεντικά.

Ἐξ ἄλλου, ἐκτὸς τῶν ὡς ἄνω ἀκραίων περιπτώσεων, κανονικῆ εἶναι ἡ πορεία καὶ ὡς φυσιολογικῆ θεωρεῖται ἡ ἀντίδρασις τοῦ νομικοῦ νὰ προσαρμολογῆ, κατὰ τὸ δυνατόν ἐν κείμενον εἰς τὰ νέα περιστατικά, χωρὶς οὐδ' ἐπὶ στείγην, νὰ μεριμνήσῃ, διὰ τὴν βασικὴν του προέλευσιν. Τὸ ἐν λόγῳ νομικὸν κείμενον, ἐφ' ὅσον παραμένει ἐν ἰσχύϊ δέον νὰ ἐκπληρῶνῃ τὴν κοινωνικὴν αὐτοῦ λειτουργίαν, καὶ κυρίως νὰ μὴ θεωρῆται ὡς φιλολογικὸν κείμενον ἢ ἔργον τέχνης, ἀπλοῦν ἀντικείμενον στοχασμοῦ καὶ μελέτης. Δέσμος λοιπὸν κατὰ τινὰ τρόπον τῶν ἐνοικίων μὲ τὰς ὁποίας ἐμορφώθη ὁ νομικὸς εὐρίσκεται ἀκινητοποιημένος ἐν μέσῳ ἐνὸς κόσμου ἐν διαρκεῖ κινήσει, ὡς ἐλέχθη ἤδη ἀνωτέρω. Πρέπει λοιπὸν ἐνίοτε, δι' ἐνὸς ἀληθοῦς ἀκροατικῶς συλλογισμοῦ, νὰ κάμῃ οὗτος ὥστε τὸ κείμενον νὰ ἀποδώσῃ τὸ maximum τοῦ ἀποτελέσματος. ἔστιν καὶ ἐπὶ θυσίᾳ ἐπιτεύξεως καλῆς ἐρμηνείας, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συνειδητῶς ψευδοῦς, ἢ, κατὰ τὸ ἥττον καιροσκόπου. Ἐφ' ὅσον δεχθῶμεν τὴν ἀνωτέρω ἀποψιν οὐδεὶς συντρέχει λόγος, ὅπως ἐπιμελῶς ἐρευνήσωμεν, διὰ τοῦ ἐλέγχου ἄλλων τῶν πηγῶν τῆς δεδομένης ἱστορικῆς ἐποχῆς, ὅποια ὑπῆρξεν ἡ ἀληθὴς πρόθεσις τοῦ συντάκτου τοῦ κειμένου, ὅπερ θὰ εἶναι τὸ πρῶτον ἔθλημα μιᾶς ἱστορικῆς ἐρμηνείας. Ὅχι μόνον ἡ πρόθεσις αὕτη τοῦ συντάκτου μᾶς εἶναι συνθέστατα ἀδιάφορος, τοῦλάχιστον μετὰ τινὰ ἀναβολήν, ἀλλὰ συμβαίνει, ὡς πάντες οἱ νομικοὶ τὸ γνωρίζουν, αἱ νόμιμα διαθέσεις νὰ ἐρμηνεύωνται διὰ μιᾶς ἐννοίας ἄλλως ἀντιθέτου τῆς βουλήσεως τοῦ νομοθέτου. Ἄς μὴ σπεύσουν οἱ ἠθικολόγοι νὰ διακηρίξουν ὅτι πρόκειται περὶ σκονδάλου. Ἄναμφιβόλως, ἀνεύρισκε τίς ἐνταῦθα τρόπον ἐνεργείας ὅστις ἐκ πρώτης ὄψεως δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ, ὡς προκλητικὸς, διότι κατέστημεν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου πολὺ εὐαίσθητοι, πολὺ περισσότερο ἀφ' ὅτι ὑπῆρξαν οἱ ἀρχαῖοι οἱτινες — αἱ παρεμβολαὶ τοῦ Πανδέκτου τὸ ἀποδεικνύουν — δὲν ἐδίσταζον νὰ ἀποδώσουν εἰς τοὺς συντάκτας αὐτῶν γνώμας, ἅστινας οὐδέποτε δημοσίᾳ ὑπεστήριξαν οὗτοι. Δὲν πρόκειται θεδαίως νὰ κατακρίνωμεν τοὺς νομικοὺς δόκιμους ἀποσποῦν ἐν κείμενον τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ σημασίας, ἐφ' ὅσον, ὡς συνήθως ἐν τῇ πράξει, συμβαίνει, ἐπιζητοῦν διὰ τῆς συσχετίσεως τοῦ κειμένου τοῦ «ΑΡΧΕΙΟΝ» Δ. Ε. Καϊτισσινάκη, Τόμ. 47ος (1967), Τεύχ. Δ'

του, πρὸς μίαν συγκεκριμένην περίπτωσιν, νὰ ἐπιτύχουν μίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὀρθὴν κρίσιν. Διὰ τινος παραδείσεως τῆς κοινῆς ἠθικῆς ὁ νομικὸς προσφέρει: σοβαρὰν ὑπηρεσίαν εἰς μίαν ὑψηλότεραν ἠθικὴν.

Ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι ἀληθὴς ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ἀλλοιῶνουν — ἐν ἐπιγνώσει ἢ ἀνεπιγνώστως — τὸ νομικὸν κείμενον τὸ συνταχθὲν ὑπὸ τινος προγενεστέρου συντάκτου, καθιστάμενοι οὕτως ἔνοχοι εἰδούσες τινὸς πλαστογραφίας.

Ἐνταῦθα, δέον διὰ μίαν εἰσέτι φοράν νὰ τονισθῇ ἡ ὑφισταμένη διαφορά μεταξὺ ἐνὸς γραμματειακοῦ καὶ ἐνὸς νομικοῦ κειμένου. Διὰ τὴν Κοινωνιολογίαν, ὁ ἀληθὴς δημιουργὸς τοῦ κανόνος δικαίου εἶναι ὀλιγώτερον ὁ συντάκτης αὐτοῦ, καὶ περισσότερον ἡ κοινωνικὴ ὁμάς εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κείμενον τοῦτο ἀπευθύνεται. Ἐάν τοῦτο γίνῃ δεκτόν, τότε ὁ κανὼν δικαίου ἀποσπᾶται εὐθὺς ἀμέσως τοῦ συντάκτου αὐτοῦ διὰ νὰ ἀκολουθήσῃ μίαν ζωὴν κατὰ τινὰ τρόπον αὐτόνομον. Ὅθεν, ὄχι μόνον εἶναι θεμιτόν, ἀλλὰ προσέτι συνιστάται εἰς τὸν ἐριμνηστὴν νὰ προσπαθῇ νὰ ἀντλή ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ πρὸς ὄφελος τῆς κοινωνικῆς ὁμάδος, ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς σημασίας τῶν ἔρων.

Αἱ ἀνωτέρω ὑποδείξεις θὰ ἰδύναντο νὰ προκαλέσουν ἐκτεταμένας ἀναπτύξεις. Ὡς παρουσιάσθησαν, θὰ ἴρκουν ἴσως νὰ προσφέρουν στοιχεῖα μιᾶς ἐνδελεχοῦς καὶ μεθοδικῆς διηρθρωμένης θεωρίας, θεμελιωμένης εἰς τὰς στοιχειώδεις ἀρχὰς τῆς Κοινωνιολογίας. Οὕτω φρονούμεν ὅτι ἀπληρῆσταιμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τὸ ὅποιον μᾶς ἐτέθη, ὅποια δηλαδὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν ἡ Κοινωνιολογία ἔσχηκεν ἐπὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου. Εἶναι ἀληθὲς καὶ ἴσως θ' ἀπορήσῃ τις, ὅτι καθ' ἑλπὴν τὴν διερεύνησιν τοῦ θέματός μας ἔσχωρήθημεν σχεδὸν μόνον μετὰ τὸν νομικὸν ἢ τὸν νομολόγον καὶ οὐχὶ μετὰ τὸν ἱστορικὸν τοῦ δικαίου. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην μας, δὲν θὰ ἔδει νὰ ὑπάρχῃ, εἰδικὸς κλάδος ἀσχολούμενος μετὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου, διὰ τὸν ἀναντίρρητον λόγον ὅτι τὸ παρελθὸν δὲν διαχωρίζεται ἀπὸ τοῦ παρόντος, ὡς κοινῶς πιστεύεται. Ἡ ἔννοια «παρελθόν» δὲν ἀντέχει εἰς τὴν ἔρευναν. Εἰς ποίαν κατηγορίαν θὰ ἔδει νὰ ἐντάξωμεν τὰ φαινόμενα τὰ παρατηρούμενα εἰς τοὺς λεγομένους πρωτογόνους λαούς, τὰ ὅποια μελετοῦν οἱ ἐθνολόγοι; Εἶναι τοῦ παρόντος; Μάλιστα, διότι παρέρχοντα: διὰ τῶν ἡμερῶν μας ὑπὸ τὰ ὄμματα μας. Εἶναι τοῦ παρελθόντος; Μάλιστα, ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι θεωροῦνται ἀνήκοντα εἰς μίαν περίοδον παρωχημένου πολιτισμοῦ. Πράγματι, διὰ τὸν νομικὸν κοινωνιολόγον, οὐδεμία ὑφίσταται διαφορά μεταξὺ ἐκλιπνόντων καὶ παρόντων φαινομένων. Μετὰ τὴν διαφοράν μόνον, ὡς ἀνωτέρω ἐλέγχθη, ὅτι αἱ μέθοδοι ἐρεύνης πρὸς καθορισμὸν τῶν δὲν εἶναι αἱ αὐταί. Ἄλλοις λόγοις, καὶ διὰ νὰ συγκεκριμενοποιήσωμεν, δεχόμεθα ὅτι μόνον αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ ἀνάγκαι παιδαγωγικῆς ὕψους, ἐπέβαλον εἰς τοὺς ἐπιστήμονας νὰ ἐξειδικευθῶσιν εἰς

τὴν μελέτην τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου. Κατὰ θεμελιώδη ἀρχὴν πᾶς νομικὸς ἐμφεροσύμμενος ὑπὸ τοῦ κοινωνιολογικοῦ πνεύματος εἶναι ὡσαύτως καὶ ἱστορικὸς ὅσον καὶ «ἐκσυγχρονιστής». Τὸ ἔργον τοῦ συνίσταται νὰ διερευνᾷ τὰ νομικὰ φαινόμενα ὅπου συναντῶνται ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ.

Ἡ ἀνιδιοτελής γνώσις εἶναι ἡ μόνος σκοπὸς τοῦ ἐπιστήμονος. Ἐργάζεται — καὶ τοῦτο εἶναι ἡ δόξα του — ἄνευ ἄλλης προκαταλήψεως διὰ τὴν ἀνέυρεσιν τῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθές, ὅτι ἐκ τῶν συμπερασμάτων εἰς τὰ ὁποῖα θὰ καταλήξῃ ὁ ἐπιστήμων, στηριζόμενος εἰς τὰς διαπιστώσεις καὶ τὰς λογικὰς ἀκολουθίας, τὰς ὑπ' αὐτοῦ τούτου θεμελιωμένας, ἐφαρμογαὶ πρακτικοῦ χαρακτήρος δύνανται νὰ ἐξαχθῶσιν, εἴτε ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, εἴτε ὑπὸ ἄλλων, οἵτινες ἠκολούθησαν ἐν προκειμένῳ τὰ ἴχνη του, καὶ οὕτω τόσον εἰς τὸν ἐν λόγῳ τομέα, ὅσον καὶ τοὺς λοιπούς, τῆ ἀνθρωπότητος θὰ δυνηθῇ νὰ ἴδῃ βελτιωμένην τὴν τύχην της διὰ τῆς ὀρθολογιστικῆς προσπάθειας τῶν στοχαστῶν.